

Za vlády Římanů a Byzantinců

JUDEA PŘED ZNIČENÍM CHRÁMU

Ačkoli se židovská země nacházela pod cizí nadvládou, první křesťanské století bylo z hospodářského hlediska až do zničení Chrámu v roce 70 obdobím rozkvětu. Počet židovských obyvatel dosáhl v tomto období antiky svého vrcholu. Mnohé odhady hovoří o čtyřech milionech obyvatel. Židé byli zemědělci, řemeslníci a obchodníci a měli dobré příjmy. Židé tvořili větší část venkovského obyvatelstva. Žili ale i ve městech, ačkoli v nich netvořili vždy většinu. Hlavním střediskem židovského osídlení byla střední Judea s centrem v Jeruzalémě. Jeruzalém byl díky Chrámu zároveň centrem Židů celého světa, jejichž počet už před zničením Chrámu podle všeho přesahoval počet Židů v Zemi Izrael (Erec Jisra'el). Druhým střediskem byla Galilea, rovněž osídlená téměř výhradně Židy, s městy Cipori (Seforis) a Tiberias, která mezi sebou již dlouho soupeřila o nadvládu v oblasti. Třetí oblastí židovského osídlení bylo území na východ od řeky Jordán, zejména úrodná Jordánská plošina a hory stoupající směrem k Rabbat Ammon, dnešnímu Ammánu.

Uprostřed mezi těmito třemi oblastmi leželo území Samaritánů s hlavními městy Šekem a Sebasté (Samaří). Nové jméno dostalo Samaří na počest císaře Augusta, řecky Sebastos. Sebasté byla hlavním městem, Šekem bylo náboženským centrem se svatou horou Gerizim, na níž stával chrám Samaritánů, než jej Hasmonejec Hyrkán zničil. Za Heroda byla obě města vystavěna s mimořádnou velkolepostí.

Samaritáni se označovali za potomky deseti severních izraelských kmenů. Židé to však neuznávali. Vzťahy mezi oběma národy

byly napjaté. Židé rozlišovali mezi Samaritány a pohany. Symbolika Samaritánů, která se zachovala na olejových lampičkách, neukazuje žádné rozdíly oproti židovské náboženské symbolice. I jejich nejvyšším symbolem byl sedmiramenný svícen s atributy lopatek na popel z chrámového oltáře, se čtyřmi druhy rostlin užívaných při svátku Sukot a podobně. Jejich chvály, požehnání a modlitby byly podobné. Modlili se ke stejnému Bohu, kterého označovali stejným hebrejským jménem. Na rozdíl od Židů se pevně drželi starohebrejského písma. Možná na sebe tak nevrážili právě proto, že si byli tak podobní. Židé, kteří se chtěli dostat z Galileje do Chrámu v Jeruzalémě, chodili raději oklikou přes židovské území v Zajordánsku, než aby šli přes území Samaritánů.

Vedle Židů a Samaritánů žilo v Zemi izraelské i mnoho pohanů. Částečně byli potomky zbytků dřívějších národů, které nikdy nepřestoupily na židovství a ve Starém zákoně představují takzvané „cizince“. Mnozí do Země přišli s helenizačními vlnami ze Sýrie. Byli to potomci penzionovaných legionářů, které zde umístily různé cizí vlády. Žili ve městech při pobřeží, v Dekapoli na obou březích Jordánu, ve městech, která za účelem lepšího sebeprosazení vytvořila společný hospodářský a kulturní systém. Mnoho pohanů sídlilo také v nově založených správních centrech jako Caesarea a Caesarea Filipova při pramenech Jordánu. Ve všech těchto městech existovala i židovská menšina.

Ve městech se společně s řeckou kulturou prosazoval i řecký jazyk. Řečtina se v této oblasti stala lingua franca, které rozuměla většina obyvatel. Řečtinu používala i římská správa. Téměř všechny nápisy z této doby nalezené na daném území jsou v řečtině. Řecké byly od doby Heroda Velikého i nápisy na mincích. Mince s řeckými nápisy nechal razit i židovský král Agrippa. Teprve židovští povstalci se vrátili k hebrejštině, a sice ke staré hebrejštině. V Galileji, a asi i ve městech Judeje, byla lidovou řečí aramejšтина, která se od doby babylonského exilu stala hlavním jazykem i v Zemi Izrael. V některých venkovských židovských oblastech se ale dosud mluvilo i hebrejsky, a sice takzvanou mišnaickou hebrejštinou, jazykem, v němž byla sepsána Mišna, základ Talmudu. Je to hebrejšтина, kte-

rou se zde asi mluvilo jako lidovou řečí i dříve, v biblických dobách. Současná novohebrejšтина je pokračováním tohoto hovorového jazyka.

Duchovní život na konci období druhého Chrámu se vyznačoval zvnitřněním a prohloubením víry v jediného Boha. Monoteismus, který v době prvního Chrámu ještě představoval velký problém, byl v této době vyznáván neomezeně. Ačkoli pohanské okolí uctívalo množství bohů, polyteismus už pro Izrael neznamenal žádný problém. V Izraeli existovalo mocné obrozenecké hnutí, které bralo vážně Bibli, především pět knih Mojžíšových, Tóru, a pokoušelo se podle nich žít.

Množství spisů, nalezených v jeskyních u Mrtvého moře blízko Kumránu ukazuje, jak rozšířená byla Tóra a celá písemná podoba hebrejské Bible. Navíc ukazuje bohatství další literatury, z níž se nám dochovaly pouze zlomky. Židovství, které přežilo katastrofu zničení Chrámu, farizejské židovství, celou tuto literaturu zavrhl a sprovodilo ji ze světa jako nebezpečnou, neboť dle nich svádělo ke kacířství. Došlo k tomu jistě také v boji mezi jednotlivými proudy ve vlastním táboře. Některé proudy byly vnímány jako problematické, například rané křesťanství, ale i gnostické a dualistické proudy, tedy ty, které věřily, že světu vládne více mocností, například Dobro a Zlo. I to mohlo rozdělit přísný monoteismus. Před zničením Chrámu však existovalo velké množství náboženské literatury, jak ukazují spisy zachované v Kumránu a apokryfní literatura, zachovaná křesťanskými církvemi v řečtině.

K duchovním hnutím patřil i jeden fenomén, který se v této době pomalu rozvíjel. Podmíněna trvalou cizí nadvládou i skutečností, že dobrý na tomto světě nesklízí vždy plody svých skutků a zlý není vždy trestán za svou ničemnost, prosazovala se stále více víra ve vyvažující spravedlnost po smrti, kdy při Zmrtvýchvstání dojde ke konečnému zadostiučnění nebo trestu, nebo také v konec tohoto zkorumpovaného světa a ustanovení spravedlivé vlády, která by pro Izrael znamenala zároveň konec cizí nadvlády se vši nespravedlností a utrpením. Myšlenky tohoto druhu se nacházejí již v pozdních biblických spisech, apokryfech a kumránských textech,

jsou zde však dosud vyjadřovány v duchovnějším podobě. Když někdo dříve kolem sebe viděl uskutečňování vyvažující spravedlnosti, pak viděl, že tento svět spěje ke konci a ustupuje světu novému. S tím byla spojena i víra v příchod Mesiáše, který měl tento nový svět přinést. Představy byly velmi rozmanité. Existovaly představy dvou mesiášů, nebo představa spásného mesiášského období bez osobního mesiáše. Příležitostně bylo celé mesiášské očekávání také zcela odmítáno, protože ještě nedozrál čas, aby byla Boží suverenita omezována někým jiným. Když někdo věřil v Mesiáše, měl obvykle na mysli lidského a světského vládce. S Mesiášem však mohla být spojena i představa čehosi nadlidského, jako Syna člověka přicházejícího z oblaků v knize Daniel. Poslední představa nepochybně zvláštním způsobem ovlivnila Ježíše nebo alespoň Nový zákon. Že se zde mluví o „Synu člověka“, má asi naznačit, že se jednalo o více než o „syna lidského“.

Klasické proudy židovství této doby představovaly saducejové, farizejové a esejci. Jedná se jen o hrubé rozdělení, protože i tyto skupiny se dále dělily na řadu podskupin. Saducejové byli stranou aristokratů. Byla to tedy vždy velice malá, byť do zničení Chrámu velmi bohatá skupina. Jelikož jejich moc byla spojena s Chrámem, například se spravováním chrámového pokladu, jakési národní banky, společně s Chrámem také zanikla. Saducejové byli vedeni několika bohatými rodinami, které se v době Chrámu střídaly v zastávání nejdůležitějšího úřadu velekněze. Mezi saduceji se jistě našly kruhy, které se přikláněly k asimilaci a k přizpůsobení se cizím zvyklostem, nebyli však pro tuto skupinu typičtí ani určující. Také oni si velmi cenili Tóry a jejích příkazů. Měli však jiný výklad Písma než strana lidová, než farizejové. Je známo, že odmítali vzkříšení mrtvých, a proto se s nimi Ježíš přel. Vzkříšení mrtvých však bylo zcela novou vírou, opravdu revoluční novotou farizejů, která se v Bibli a ve Starém zákoně výslovně nenacházela. V tomto a mnoha dalších bodech nechtěli saducejové farizeje následovat, protože smýšleli konzervativněji a snažili se s Písmem zacházet doslovněji.

Lidovou stranu tedy tvořili farizejové. Společně se saduceji vzešli ze skupiny chasidim (zbožných), kteří se společně s Makabejci

úspěšně postavili proti cizímu vlivu a jako úkol si vytyčili víru v Boha Izraele. Považovali se za jediné učitele národa. Okruh farizejů se uzavíral do zvláštních kroužků, takzvaných bratrstev. Jednotliví členové se zaručovali brát vážně alespoň dva z Mojžíšových zákonů, které byly do té doby dodržovány jen velmi laxně, a zavazovali se sice ke komplikovanému desátku úrody a k ještě komplikovanějšímu příkazu čistoty. Do chrámového okrsku mohli vstoupit jen čistí Izraelci. Velmi bolestné pro ně bylo, že kněžská kasta a zvláště velekněz mnohé tyto předpisy nedodržovali. Pomocí kompromisu mezi saduceji a farizeji se však podařilo dodržovat alespoň nejnezbýtnější předpisy o čistotě související s chrámovou bohoslužbou, takže se jednota lidu nerozpadla.

Tato bratrstva umožňovala farizejům bez zábran nakupovat a prodávat, aniž by byli nuceni vždy pro jistotu vypočítat a odvést desátek, jak bylo zvykem činit v případě pochybných obchodních partnerů. Farizejové se nechtěli uzavírat do sebe a vytvářet stát ve státě. Měli zájem o lid a konali cosi jako „lidovou misi“. Právě oni založili první školy.

Označení „farizej“ bylo asi nadávkou protivníků a znamenalo asi tolik jako „odloučení“. Oni sami se nazývali chaverim (přátelé). Slovo „farizej“ má negativní podtón i v Talmudu. Mnoho farizejských typů je zde kritizováno jako představitelé falešné zbožnosti.

Už v době druhého Chrámu se mezi jednotlivými farizejskými směry vyskytovaly velké rozdíly. Celá dvě staletí, až do uzavření Mišny rabim Jehudou ha-Nasim, trvaly spory mezi školami Hilela a Šamaje, dvojicí učenců, žijících asi čtyřicet let před dobou Ježíšova působení. Hilel ulehčoval rozhodování v otázkách jednotlivých zákonů, Šamaj je znesnadňoval. Ježíš, jehož je bezpochyby třeba řadit k farizejské straně, byl ve vnitrofarizejských sporech přesvědčený hilelista.

Duchovním centrem farizejů byla synagoga nebo učebna, které byly téměř identické. Ačkoli dnes jsou známy pouze čtyři synagogy z období před zničením Chrámu – na Masadě, v Herodionu v Judské poušti, severně od Jeruzaléma v Pisgat Zeev a v golanské Gamle – existovalo již před zničením Chrámu mnoho synagog. Z četby

Nového zákona vzniká dojem, že synagoga byla v každé galilejské obci, do níž Ježíš přišel. O synagogách z doby druhého Chrámu hovoří i rabínské prameny, dokonce dosvědčují existenci synagogy na území samotného Chrámového okrsku. Ačkoli vznik synagog leží v temnotách a je jisté předfarizejského data, farizejové instituci synagogy coby místa lidové výchovy a náboženského vzdělávání a zbožnosti učinili tím, čím byla v pozdější době. Upevnění důležitosti synagog umožnilo farizejům po zničení Chrámu pokus o nový začátek.

Farizejské hnutí bylo velké a zastřešovalo i mnoho okrajových skupin. Jednou z nich jsou takzvaní chasidim, „zbožní“, muži a ženy činu. Tyto chasidim je třeba odlišit od dřívějšího hnutí chasidim, stejně jako od pozdějších stejnojmenných skupin s částečně podobnými představami. V rabínské literatuře se o takzvaných zbožných vypráví asi šest set příběhů. Přitom není zcela jasné, zda se jednalo o hnutí, nebo pouze o skupinu jednotlivců a individualistů. Je však zřejmé, že tato skupina byla doma v Galileji a působila zde až do zničení Chrámu.

Tito zbožní se vyznačovali zvláště neotřesitelnou důvěrou v Boha. Zdálo se, že pociťují Boží blízkost, připomínající pasáže z Nového zákona. Byli nápadní radikalitou svých rozhodnutí v určitých životních situacích. Naproti tomu jednotlivé příkazy, zvláště předpisy o čistotě, nebrali tak vážně. Měli nápadně přátelský vztah k ženám, který opět připomíná Ježíše. Mnoho evangelijních zpráv o Ježíšových činech a slovech je na pozadí těchto příběhů možno číst v novém světle. Pro teology jsou tyto skupiny zajímavé právě pro svou blízkost Ježíšovu světu.

Třetí klasičtá skupinou v rámci židovstva na konci období druhého Chrámu jsou esejci. Po vykopávkách v jednom z jejich sídlišť, Kumránu u Mrtvého moře, při nichž bylo nalezeno velké množství původních spisů této skupiny, se zdá snažit o ní říci něco konkrétního. Pravděpodobně byli odnoží první židovské strany, saducejů. Také oni pravděpodobně patřili ke kněžské třídě. Předpisy o čistotě však chápali ještě přísněji než farizejové. Z hrůzy před nečistotou opustili jako kněží Chrám a doufali v konečný boj mezi

sebou a zbytkem Izraele, který jim měl zajistit vítězství a umožnit zavedení opravdové chrámové služby. Mnoho vlastností, jako ideál chudoby, podoby askeze a vysoké oceňování celibátu, měli společných s pozdějším křesťanským uskupením. Přesto je chybné a často dokonce zavádějící prohlašovat Ježíše za esejece, jako to dělají mnozí autoři. Kumránské spisy nám podobně jako mnohé, zejména rané rabínské texty, osvětlují poměry v době Ježíšova působení a vzniku křesťanství. Křesťanství, Ježíš, ani další novozákonní postavy však nejsou ve svitcích od Mrtvého moře nikde výslovně ani v náznamech uvedeny.

A konečně je zde třeba z historického hlediska pojednat též o skupině raných křesťanů. Zdá se, že křesťanství se už ve zmíněné době, ještě před zničením druhého Chrámu, rozdělilo na proud pohanokřesťanský a židokřesťanský. Pohanokřesťané nehráli ve vztahu k Židům žádnou roli. Pro Židy to byli pohané. Problémem byli židokřesťané. Zdá se, že se v této době chápali jako naprosto židovská skupina a navštěvovali Chrám, který byl náboženským a národním centrem pro všechny židovské směry, snad s výjimkou esejců. Jako židovská skupina byli židokřesťané také chápáni, a to pravděpodobně jako okrajová skupina v rámci farizeismu. Význam křesťanů však nebyl do roku 70 tak velký, aby byli mezi mnoha jinými okrajovými skupinami zvláště nápadní.

VELKÉ POVSTÁNÍ PROTI ŘÍMU

Je těžké říci, jak by se dějiny lidstva i židovstva dále odvíjely, kdyby se Židé nepustili do Velkého povstání proti jediné tehdejší světové velmoci. Možná byla tato katastrofa pro židovský lid naopak nezbytná, a židovstvo by, kdyby pokojně zůstalo pod římskou nadvládou, zmizelo z jeviště světových dějin jako mnohé jiné národy. To, že se Židé pustili do této vzpoury, souvisí jistě s neotřesitelnou vírou Izraele, že jejich Bůh je nikdy neopustí. Náboženské výklady porážky z per antických rabínů někdy připomínají pokus